

daarin, dat de biographie-mode „op bijzondere en treffende wijze” voldoet aan de behoeften van den modernen geest. En dan wijst de schrijver die aansluitingen aan, telkens met een min of meer breede toelichting: het vie romancé met zijn streven om de gecompliceerdheid van de menselijke persoonlijkheid uit te beelden, harmonieert geheel met de moderne belangstelling in complexiteit; de literaire vorm correspondeert op de artistieke interesse; de stof heeft onmiddellijke betrekking met de verhoogde zin voor het individuele, met het vragen naar levenswaarden der werkelijkheid in verband met de voor velen zoo moeilijke levensomstandigheden, met de behoeften van het moderne geslacht, zich te spiegelen aan belangrijke figuren, met de wetensdrang naar nieuwe perspectieven op het gebied der zielkunde (de schrijver wijst hier, als analogie, op de belangstelling voor de boeken over karakterkunde van Künkel, Kretschmar e.d.), met de zakelijkheidsromantiek van den hedendaagschen mensch, met de huidige voorliefde voor de persoonlijkheid, omdat systeem ontbreekt, met de neiging tot een vluchten uit de vervlakking van het massale.

Ik zou gaarne uit deze voortreffelijke artikelen reeks verschillende citaten geven, die de uitwerking zijn van de gegeven diagnose. Maar dat zou te veel ruimte vorderen en de belangstellende lezer kan de artikelen zelf gemakkelijk bereiken.

Daarom volsta ik met deze verwijzing, die trouwens in verband met de bedoeling van deze „aanteekeningen” voldoende is en voldoende inzicht geeft omtrent de reden voor den snellen opgang en de bijzondere populariteit van het genre als zodanig. Dat is het, wat het „vie romancé” maakt tot het boek van dezen tijd; dat het bevreemding geeft aan de behoefte van het moderne geslacht zich te spiegelen aan de belangrijke figuur uit het verleden (of uit het heden, want ook van Stalin, Lenin, Gandhi, Azew e.a. menschen van den eigen tijd bestaan zulke moderne biographiën); en door het nieuw-zakelijke van hun opzet: het dóór-brandende, het operationele, sluiten ze bovendien aan bij de momentele kunstrichting in 'talgemeen en den huidige literairen vorm in 'tbijzonder.

...

Na alles wat ik in dit en de beide vorige artikelen aanteekende over de biographie in romanvorm als openbaring van het proza der nieuwe zakelijkheid, wil ik gaarne het gezegde adstrueeren in de behandeling van een paar proeven uit onze eigen literatuur. Onder wat de jongere prozafanten, de auteurs van het nieuwe proza gegeven hebben, zijn enkele heel duidelijke voorbeelden, n.l. „Rembrandt” van Theun de Vries, „Jan Steen” van C. J. Kerk en „De Uzeren Maarschalk” van Constant van Wessem.

Veelal wordt óók tot dit genre gerekend het nieuwste boek van Arthur van Schendel „Jan Compagnie”. Schijnbaar met recht. Want in zijn stijl en zijn vorm maakt dit boek den indruk te zijn de geromanceerde biographie van den 17e eeuw, in Indië koloniseerenden Hollander. In de figuur van Jan de Brasser, „Jan Compagnie”, zijn samengetrokken al de lijnen van het historische beeld van dien Hollander en zoo gezien is er inderdaad aanleiding, om hier van een „vie romancé” te spreken, waarin het biographisch element, zij 't dan niet van een enkeling, maar van een historische categorie van menschen zelfs heel sterk is.

Toch geloof ik niet dat deze opvatting juist is en, omdat het boek belangrijk genoeg is om er onze aandacht aan te geven, wil ik trachten dat aan te toonen alvorens de bovengenoemde romans te bespreken.

Als voornaamste argument voer ik dan aan, dat in „Jan Compagnie” ontbreekt, dat wat het „vie romancé” karakteriseert: het scherpe, dóór-bran-

dende, marquante, vitalistische van het herschapen beeld. Veeleer is het ietwat vaag, ja zelfs hebben sommige fragmenten (b.v. het groote midden-deelte dat den hoofdfiguur teekent in zijn kruiden-paradijs) meer van een idylle, dan van het doorleefd reële, dat de nieuwe-zakelijkheid vordert.

Trouwens, Arthur van Schendel is niet een auteur naar den stijl der nieuwe-zakelijkheid. Zijn genre is dat van „Een Zwerver verliefd”, „Een Zwerver verdwaald”, e.d., van boeken dus, die stemmingsbeelden zijn met zacht-ineenvloeiende kleuren en wazige contouren. Een verbeeldingsgestalte leeft daarin op, drager van verlangens en ideeën van den Schrijver zelf, maar dan overgebracht op een mensch van een bepaalden tijd en bepaalde omstandigheden. Van dat karakter was ook het vorige boek, „Het Fregatschip Johanna Maria” en daarom was het zoo mooi: de zwerver Jacob in zijn groote liefde voor zijn schip was een andere Tamalone, een nieuwe personificatie van het schrijversbeeld.

Naar mijn inzien blijft „Jan Compagnie” in deze sfeer. 'tIs óók een droomverbeelding en dan naar aanleiding van historische motieven wéér een zwervers-geschiedenis met al de effecten der stemmings-kunst. Zoo opgevat wordt het boek een eenheid, hoezeer ook de deelen onderling verschillen, en dan komt ook het gegeven, dat in den titel besloten ligt, tot zijn recht: Jan Compagnie, d.i. de Hollander, die naar Oost-Indië is getrokken, daar pionier was zoowel als representant van ondernemings-geest.

Het verhaal-element is de levensgeschiedenis van Jan de Brasser, een Amsterdamschen jongen, die als soldaat in dienst van de Compagnie naar Indië trekt, daar meemaakt heel het Compagnie-leven met zijn donkerheden en lichtkanten, straks zelf zich vestigt en tot grooten rijkdom komt, dank zij zijn moed, zijn voortvarendheid en ijver, maar ook dank zij zijn eerlijkheid, zijn beleidvol optreden tegenover goedwilligen en kwaadstichters — om eindelijk naar Patria terug te keeren, waar hij een groot geworden Amsterdam en een dankbare familie weer vindt.

Een zwervershistorie dus, en dan gesteld tegen den achtergrond van de historie der Compagnie met haar vestigingen, haar handel, ook haar geweldendarijen en winzuchtige practijken, die aan het licht treden in het doen en laten van vele nevenfiguren, trouwe en onbetrouwbare Compagniesdienaren, Inlanders en Mardijkers, Chinezen en Engelschen. Maar — en dat is het kenmerkende van het boek, waardoor het m.i. blijkt niet een product der nieuwe-zakelijkheid te zijn — die heele entourage blijft vaag: ze is er, de lezer ziet haar ook: maar het is meer sfeer en kleur dan feitelijkheid. Wel komt scherper het beeld van Jan Compagnie naar voren, maar dan ook weer niet in zijn activiteit allereerst, doch in zijn willen en streven, zijn zoeken en begeeren. Van het operationele, het tot op de kern blootleggen in fel-reële plastiek, dat het werkelijke is van het vie romancé, is eigenlijk geen sprake. Wil men het boek een historischen roman noemen, waarin het gebeuren van den eersten Compagnie-tijd geteekend wordt — er is iets voor te zeggen, maar meer nog is het naar mijn meening een stemmingsbeeld, zooals vrijwel ieder geschrift van dezen fijnen kunstenaar.

Met allerlei verwijzingen zou dit aan te toonen zijn, maar dat zou te ver voeren in detailbespreking. Men leze liever het boek, dan zal men zelf die stemmings-effecten zien er ervaar genieten. Door den ietwat veranderden openbaringsvorm heen — want veelszins anders is het boek wél dan vorige romans — komt dan het schrijversbeeld naar voren van Arthur van Schendel, die nog altijd behoort tot de beste prosateurs van onze nieuwere letterkunde.

Is alzo naar mijn meening „Jan Compagnie” niet het voorbeeld van het „vie romancé” in

het erotische manifesteert, letten, maar vooral de aandacht vestigen op het begrip „Erotiek”, gelijk dat vooral door Spranger naar voren is gebracht en door anderen op zijn voetspoor is overgenomen met algeheele instemming, of hier en daar met modificaties. Daarom moesten wij met name de aandacht vestigen op de beschouwingen van Plato omtrent de liefde en Eros, omdat Spranger's definitie omtrent de Erotiek daarvan niet los is.

De Middeleeuwen echter hebben geen wijziging in het begrip Erotiek gebracht. Alleen vertoonen zij een eigenaardig beeld van het erotische in de geestelijke minne, waarin naar de beschouwing van Dr van Mourik Broekman het proces der vergeestelijking der Erotiek is waar te nemen. Zij komt in een beperkten kring voor, n.l. in het riddermilieu. De ridders hebben niet tegenstaande hun ruwheid ook hun idealen gekend van aesthetischen, ethischen en religieuzen aard. Men kende een verhouding tot de echtgenoot-moeder. Men kende een verhouding tot vrouwen daarbuiten: de ridder leefde zijn lusten uit in het midden zijner onderhoorigen. Maar nu heeft zich bij hem nog een derde verhouding uitgeleefd: eene tot de vrouw van eigen stand, maar niet de echtgenoot van den ridder, ook niet een minnares; het werd de verhouding tot een aangebedene.

onze literatuur, zeer zeker zijn dat de drie genoemde romans van Theun de Vries, Kerk en Van Wessem.

In een volgend artikel hoop ik dat aan te toonen en daarmee deze „aanteekeningen” over het proza der nieuwe zakelijkheid te besluiten.

C. T.

UIT DE HISTORIE

De Vereeniging van 1892.

V.

(De bronnen. B.)

B. Dr Kuyper en de Scheiding. (I)

Hoe slecht Dr Jongeleen de bronnen gebruikt heeft, is ons reeds in ons vorig artikel bij één concreet punt gebleken. Terwijl hij Dr Kuyper beschuldigde aangaande de kerk uit de scheiding gezegd te hebben, dat zij krank in den levenswortel was, vermeldde hij niet de plaats, waar deze dit gedaan zou hebben. Evenmin deelde hij zijn lezers mede, wat Dr Kuyper met de gebreken in den levenswortel — waarvan hij wél sprak — precies bedoelde. En evenzeer verzweeg hij de intrekking, die daarna gevolgd is; zoodat hij ruim een halve eeuw later het bestaansrecht van zijn kerk mede verdedigt door een uitdrukking, die Dr Kuyper al in 1880, toen ook hij zelf meende, haar gebezigd te hebben, zonder zich een oogenblik te bedenken, uit het oog der broederen wegnam.

En ook met het overige, dat Dr Jongeleen Dr Kuyper ten laste legt is hij niet dichter bij de waarheid. Ook hierover wil ik een en ander in 'tmidden brengen. Echter onder het voorbehoud, dat ik reeds de vorige maal maakte, n.l. dat men de kerkelijke kwesties uit de tachtiger jaren niet tot een persoonlijke zaak van Dr Kuyper make, of omgekeerd. De kerk uit de scheiding had ten laatste niet met hem, doch met de doleerende kerken te doen; en de beslissende hoofdvraag was, of met deze kerken vereeniging geboden dan wel, zooals Dr Jongeleen met de zijnen nu nog volhouden, verboden, en blijvende gescheidenheid goddelijke roeping was.

Zie ik het wel, dan zijn het vooral drie dingen, die Dr Jongeleen op Dr Kuyper, als ziel van de dolantie-beweging, tegen heeft.

De eerste grief bestaat hierin, dat deze de Chr. Geref. Kerk niet als wettige openbaring van het lichaam van Christus erkende; haar althans separatistisch vond; in de scheiding geen werk Gods eerde, omdat zij onrechtmatig geschied was en het plukken van een nog niet rijpe vrucht zou zijn geweest.

Hoe verkeerd echter Dr Jongeleen Dr Kuyper hierin beoordeelt, had hij zelf reeds kunnen inzien, indien hij zich slechts de moeite gegeven had, om voluit al de artikelen te lezen, die Dr Kuyper juist in verband met die gebreken in den levenswortel schreef. Want al in de Heraut van 5 April 1878 oordeelde hij: „Over de vraag of de broederen die een eigen tabernakel opsloegen, dan wel zij die op de puinhoopen van het oude huis bleven treuren, recht of gelijk hadden, is een principiële discussie o.i. niet wel aan te binden.”

Al acht Dr Kuyper verschil van zienswijze mogelijk over de vraag, of het in 1834 al zoo erg was dat enkelen uittraden, en zich dan weer tot een nieuwe gemeente aansluiten moesten, toch zegt hij niet, dat de afgescheidenen iets ongeoorloofds of onrechtmatigs deden. „Zij ieder, zouden we zeggen, in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd en erken-

E. Lucka wijdt aan deze zaak uitvoerige beschouwingen in zijn boek „Die drei Stufen der Erotik”. Hij noemt dit in het hoofdstuk „Die Vergöttlichung der Frau” den eersten vorm van metaphysische Erotik.¹⁾ Een gansch nieuwe soort van liefde is toen ontstaan, de aanbiddende, bewonderende vrouwenliefde. De vrouw komt in het middelpunt te staan, haar persoonlijkheid wordt ontdekt. Men diende om de vrouwen, men beminde en vereerde haar, men boog de knie voor de nieuwe godin der aarde. Een gansch nieuw gevoel werd opeens in de harten der ridders levendig. De verhouding van man en vrouw verkreeg een nieuwe basis. Die veranderde verhouding werd uitgezongen door de zoogenaamde troubadours, de dichters en speellieden, die van hof tot hof, van burch tot burch trokken met hun liederen, waarin vooral de schoonheid der vrouw het middelpunt was. Lucka komt zelfs tot de uitspraak, dat het niet te betwijfelen valt, of het ideaal dezer „seelischen Liebe”, uitkomende in de bewondering van de schoonheid der vrouw (hier hebben wij weer de verbinding met wat Plato leerde) is ontstaan onder medewerking en invloed van het Christelijk ideaal der knishheid.

Echter, deze „geestelijke minne” had één schaduwzijde. Door het vergeestelijken der ééne liefde werd de andere, n.l. die tusschen den man en de

nen we-
1. dat d
werd; en
aan de g
even on

Zelfs v
het dubl
ting in.
geboden
eigen kei
in den.

Dr Kuyper
deeltende
de voete

Welk
hij de n
afscheid
en dat

ambtelij
vigen he
zijn afge
stituut e
afscheid
lijk wor
verzweg
nieuwe

bestaand
Dr Kuyper
loozen i
hen, om

en voort
waarom
al is m
over des
is heeng
meerde

zaak zo
middels
voortlev
hand te

aan het
bedorve
het daa
wat te

instituut
met zoe
plichting
hun in

hem ze
geïnstitu
separati
negenhe

Voor
Dr Kuy
consciën
Zijnen l
hooger
separati
zou zo

zijn voo
zelf, di
malen,
weer d

vorderd
weer in
malen
gehande

werkte
en de
inzicht
verzoen

goed m
zijn.”²⁾
de hit
ongetwi
kerk le

¹⁾ Sepa
²⁾ Iden
³⁾ Iden

vrouw-
het zin
„bij z
welk

Waar
werd, i
iets lag
stelde

tussche
En een
gevolg
zinnelij
gen ka

Hien
lijke m
der, d
alle m

„aesthe
vrouw
tot de
werd,
goddeli

man e
„de ar
huwelij
daardo
Het is
de ver
Hier

POPULAIR-WETEN- SCHAPPELIJKE SCHETSEN

Het Erotische.

IV.

Prof. Dr M. C. van Mourik Broekman vestigt bij de behandeling der Erotiek in verband met het huwelijksleven, nadat hij een schets gegeven heeft van de platonische liefde, de aandacht op nog twee andere verschijnselen van een Erotiek, waarin zich het geestelijk element gelden doet en welke zich daarbij van het zinlijke onderscheidt.

Het eerste is de geestelijke minne in de Middeleeuwen, het tweede de moderne liefde-idee. Historische vergelijking is, naar zijn meening, ook hier zeer leerzaam, waarbij bliken zal, dat in zeer verschillenden vorm, in sterk onderscheiden tijden, toch ook eenzelfde strekking in het sexuele leven tot uiting komt.¹⁾

Wij kunnen echter in verband met den opzet onzer artikelen de geestelijke minne in de Middeleeuwen voorbijgaan. Immers, wij willen wel op de verschillende vormen, waarin zich

at de drie ge-
ries, Kerk en
aan te toonen
over het proza
en.

C. T.

2.

ing. (1)

men gebruikt
artikel bij één
ij Dr Kuyper
de scheiding
den levens-
ats, waar deze
leefde hij zijn
de gebre-
hij wel sprak
rzweg hij de
oodat hij ruim
recht van zijn
drukking, die
zelf meende,
ch een oogen-
ler broederen

Jongeleen Dr
lichter bij de
en ander in
t voorbehoud,
n.l. dat men
ger jaren niet
yper make, of
had ten laat-
ende kerken
g was, of met
dan wel, zoo-
og volhouden,
id goddelijke

drie dingen,
ziel van de

deze de Chr.
ring van het
althans sepa-
n werk Gods
aschied was
e vrucht zou

Dr Kuyper
s kunnen in-
gegeven had,
ie Dr Kuyper
den levens-
van 5 April
de broederen
dan wel zij
huis bleven
een princi-
e binden."

swijze moge-
zoo erg was
weer tot een
loch zegt hij
oorloofs of
u we zeggen,
rd en erken-

itvoeringe be-
ei Stufen
et hoofdstuk
u" den eer-
Een gansch
aan, de aan-
De vrouw
ar persoon-
de vrouwen,
poog de knie
ansch nieuw
idders leven-
uw verkreeg
ouding werd
trouba-
die van hof
en met hun
der vrouw
tot de uit-
valt, of het
uitkomende
nheid der
binding met
adewerking
der kuisch-

d één scha-
éne liefde
man en de

nen we vast over en weer deze twee resultaten:
1. dat de ontluiking der gescheiden kerken feit
werd; en 2. dat het voortwerken van den Christus
aan de geloovigen in de kerk waarvan men scheidde
even onmisbaar is."

Zelfs vindt hij reden om zich te verheugen „over
het dubbele standpunt dat, tegen aller verwach-
ting in, aan de Gereformeerde beginselen thans
geboden is, zoowel door de organisatie van een
eigen kerkelijk wezen, als door het opnieuw opleven
in den schoot der oude kerk". Zoo weinig nam
Dr Kuyper dus reeds in 1878 het absoluut veroor-
deelende standpunt in, dat De Jongeleen hem onder
de voeten schuift.

Weliswaar heeft Dr Kuyper nooit verborgen, dat
hij de manier of methode van kerkzuivering der
afscheiding kerkrechtelijk niet de meest ideale vond,
en dat men in 1834 met name te weinig op de
ambtelijke bevoegdheid en verplichting der geloov-
igen heeft gelet. „Althans dat men, zelfs zonder
zijn afgeweken voorgangers te vermanen, zijn in-
stituut eenvoudig liet voor wat het was, en er een
afscheidsbrief aan zond, kan nooit onvoorwaarde-
lijk worden goedgekeurd; iets wat te minder mag
verzwegen, naardien de kerk te Ulrum niet met
nieuwe formatie begon, maar reformatie in het
bestaande instituut tot stand bracht."*) Maar
Dr Kuyper voegt er onmiddellijk bij, dat de trouwe-
loozen in de Herv. Kerk wel het minst recht heb-
ben, om de afgescheidenen hierover lastig te vallen,
en voert zelf de verzachtende omstandigheid aan,
waarom zij aldus handelden. „Doch gelijk gezegd,
al is men overtuigd, dat er vaak te lichtvaardig
over deze ambtelijke verplichtingen der geloovigen
is heen gegleden, en dieper studie van de Gerefor-
meerde beginselen licht een anderen loop aan de
zaak zou hebben gegeven, toch mogen zij, die in-
middels zorgeloos in het bedorven instituut bleven
voortleven, zonder aan de reformatie ervan de
hand te slaan, hiervan nooit een verwijt maken
aan hen, die althans gevoelden, dat men met zoo
bedorven instituut geen vrede mocht nemen, en
het daarom misschien al te spoedig verlieten. Iets
wat te meer klemmt, omdat de reglementen van het
instituut van 1816, waaronder men leefde, niet
met zoovele woorden deze bevoegdheden en ver-
plichtingen van de „geloovigen" tot reformatie van
hun instituut erkenden." En deze fout is voor
hem zeker geen reden „waarom men de nieuw
geïnstitueerde kerken, die ten onzent na 1834 door
separatie ontstaan zijn, niet met broederlijke ge-
negenheid als kerken Christi zou erkennen."*)

Voor de geestelijke zijde van de scheiding heeft
Dr Kuyper allen eerbied. „Zoo God de Heere de
conscientien niet had wakker geschud, en door
Zijnen Heiligen Geest in veler hart een vonk van
hooger geestdrift had ontstoken, ware er noch
separatie noch doleantie tot stand gekomen, en
zou zoowel 1834 als 1886 gewoon „Synodaal"
zijn voortgegaan. En niet minder spreekt het van-
zelf, dat, zoo de goede hand Gods niet beide
malen, nu eens door vervolging en strijd, en dan
weer door voorspoed en gedijen, onze zake be-
vorderd had, het eens begonnen werk aanstands
weer in duigen zou zijn gevallen. Er is beide
malen niet slechts door menschen gesproken en
gehandeld, maar achter dat spreken en handelen
werkte beide malen een werk van dien God, die
in de eerste aandrif inhiel, en een geest van
inzicht en wijsheid uitzond, en onze vele zonden
verzoende, gedurig weer in zijn lankmoedigheid
goed makende wat door onze schuld zou bedorven
zijn."*) En even verder: „Spreekt men dus van
de historische kerk der vaders, dan is
ongetwijfeld al wat in de Christelijke Gereformeerde
kerk leeft, uit die kerk voortgekomen, en heeft

*) Separatie en Doleantie, pag. 35.

*) Idem, pag. 35.

*) Idem, pag. 43.

vrouw-echtgenoot juist gedoemd in de sfeer van
het zinnelijke te blijven. Lucka merkt dan ook op:
„bij zulk gevoel moesten liefde en hu-
welijk streng gescheiden zaken zijn."*)

Waar aan de „reine liefde" alleen waarde toegekend
werd, moest daaruit volgen, dat het huwelijk als
iets lagere, iets van minder kwaliteit gold. Andreas
stelde als regula amoris op: „Het staat vast, dat
tusschen echtgenooten voor liefde geen plaats is".
En een ander, Fauriel zegt, dat dit een konsekwent
gevolg is uit het dualisme der Erotiek, welke
zinnelijkheid met liefde nu eenmaal niet vereeni-
gen kan.

Hiermede is tegelijk gegeven, dat deze „geeste-
lijke minne" juridisch is geoordeeld. Niet min-
der, dat zij „ethisch" te veroordeelen is. Bij
alle mooie kleuring dezer geestelijke minne als
„aesthetische ontroering", het begeeren om de
vrouw als vrouw „ideel" te zien, stelt zij de liefde
tot de „dame van het hart", aan wie alles gewijd
werd, naast, ja tegenover de wettelijke en naar
goddelijke ordening geboden liefde-verhouding van
man en vrouw in het huwelijk. Hier wordt aan
„de aangebedene vrouw" gegeven, wat in het rechte
huwelijk tusschen man en vrouw onmisbaar is. En
daardoor daalt het huwelijk in zedelijk opzicht.
Het is alleen tot bevrediging van het sexueele en
de verzorging van het huis.

Hier leeft men in de verhouding van man-wette-

de kerk der vaders zich voor een deel in deze
kerken voortgeplant; ja mag en moet erkend, dat
ook door de separatie een loot van dezen histo-
rischen stam voor verdere verankering bewaard
en tot nieuwe uitspruiting gekomen is. Zoolang er
niet van de geïnstitueerde kerken, maar van de Be-
lijdeniskerk der historie gesproken wordt,
dan zijn ook zij van die aloude kerk een der wettige
voortzettingen, evengoed als de kerken onzer vade-
ren de wettige voortzetting waren van de oude
christelijke kerken, die hier eertijds onder de Room-
sche hiërarchie geformeerd werden."*)

En voor zoover ik zien kan, heeft Dr Kuyper
dit standpunt altijd ingenomen.

Op het Synodaal convent van Nederduitsche Ge-
reformeerde Kerken (doleerende), dat in 1887 te
Rotterdam werd gehouden, werd over het „Verband
met geloovigen, die reeds vroeger het juk der
Hiërarchie afwierpen en zich voorshands op eigen
voet hebben ingericht" door de commissie van
prae-advies bij monde van Dr Kuyper onder meer
gerapporteerd, dat uitgangspunt behoort te zijn
o.a. „dat wij, als de laatste ontcomenen en
die dus het langst volhard hebben in
den verkeerden weg, de grootste schul-
denaren zijn en ons het diepst hebben te
verootmoedigen.

„En eindelijk, dat het niemand past of voegt,
vittend of bedilziek in de ingewanden van anderer
groepen verleden te wroeten, maar dat wij allen
hebben te zien op aller eenparige belijdenis en de
door allen erkende eenheid van kerkelijke ordening.

Dankende wij God en den Vader, dat Hij in
Zijne oneindige barmhartigheid en vroeger in
veler anderer en nu in onze harten de be-
reidvaardigheid, om ons onder het juk
Christi te stellen, door Zijnen Heiligen Geest
verwekt heeft."

Komend tot de praktische stappen die gedaan
moeten worden, rapporteert Dr Kuyper: „dat het
goed ware zoo elke kerkeraad onzerzijds zich tot
den kerkeraad van dezelfde kerk hunnerzijds richtte,
om betuiging van broederlijke eenheid te doen, in
bescheidenheid en onder belijdenis onzer tekort-
koming hen te danken voor wat zij dus-
ver voor de verbreiding des zuiveren Evan-
gelies deden, en hun de verzekering te bieden van
onze hartelijke bereidwilligheid, om op den voet
van de Drie Formulieren van Eenigheid en van
de beiderzijds aanvaarde kerkenordening op paden
van eenheid te gaan wandelen."*)

In het schrijven, dat door de voorloopige synode
der Nederduitsche Gereformeerde Kerken, in 1888
te Utrecht gehouden, aan de synode van de Chr.
Gereform. Kerk gericht en door Dr Kuyper ge-
concipeerd werd, is zelfs sprake van een offer,
dat door de afgescheidenen gebracht moet worden
en wordt ook het verschilpunt precies aangewezen:
„En toch kan geen schroom of aarzeling ons terug-
houden om u te vragen: Brengt dat offer!
Of is het dan niet alzoo, dat Gij ook in de dagen
uwer stille ruste nooit affiet te bidden, of het den
Heere behagen mocht, nog leven te brengen in de
doodsbeenderen? Is het niet alzoo dat Ge nooit
onderliet, ons uit de verte te vermanen, dat ook wij
toch breken zouden met den schuldigen toestand,
waarin we voortleefden? En is het dan denkbaar,
dat, nu uwe bede aanvankelijk verhooring vond en
de prikkel ook van uw vermaan zijn werking deed,
uwe liefde verkoelen zou en in koelheid onmachtig
zou blijken, om een inschikkelijkheid en toegeef-
heid te betoonen, als ons aanzoek van U vergen
komt?"

Scheidde ons verschil van kerkelijk levens-
beginsel, zelfs uw liefde zou gestreng moeten blij-
ven. Maar dit is immers zoo niet, want hoe zou

*) Idem, pag. 47.

*) Acta, art. 31. De spatteeringen zijn van mij. E. D. K.

lijke vrouw, van man tot de vrouwelijke onderhoo-
rigen en van man tot de „aangebedene vrouw"
op het niveau, dat Demosthenes eens aldus
aangaf: „Wij huwen een vrouw om wettige kinde-
ren te krijgen en trouwe bewaaksters voor onze
huizen te hebben; wij onderhouden concubinen
voor onze dagelijkse bediening en voor ons ge-
mak; wij hebben courtesanes voor ons liefdes-
genot."

Dit is in principe de „geestelijke minne" der
Middeleeuwen. Zij staat dan ook ver al van wat
Plato bedoelde. Platonische liefde roept de gedachte
aan een boven-zinnelijk, boven-menschelijk opgaan
in de schoonheid, geïdentificeerd met het goede,
op. Zij wil een emancipering van het geestelijke
uit het zinnelijke, al blijft er in haar een dualisme,
dat in de praktijk niet overwonnen kan worden.
De „geestelijke minne" gaat niet boven het zicht-
bare uit. Van abstractie is geen sprake. Zij is op
een bepaald persoon gericht. Men wil, onbewust
of bewust geleid door ascetische tendenzen, die
in de kerk der Middeleeuwen werkten, het wonder
der driften-verbannende verrukking beleven. Maar
HET huwelijk in de vereniging van man en vrouw,
niet alleen corporeel, maar ook „seelisch", wordt
ontwijd en ontadeld. De kerk der Middeleeuwen
heeft hiervan gebruik gemaakt in haar propagee-
ring van de Maria-verheerlijking. De Moeder-
maagd, de gebenedijde, treedt in allerlei vorm

anders onze Belijdenis één kunnen zijn? Neen, wat
in geschil lag en bleef, was uitsluitend de vraag
naar de wijze, waarop Gods kinderen bij gedefor-
meerden toestand van Christus' Kerke zich op
hebben te maken tot haar zuivering en refor-
meering.

Ware het nu ooit regel in Christus' Kerk geweest,
dat ook over zoo afgeleide stukken volkomen een-
heid van beschouwing, van beschouwing ook over
de historische toestanden, die hiermee samenhan-
gen, als eisch moest worden gesteld, we zouden
den moed niet hebben gevonden, u onze bede voor
te leggen.

Maar nu dit niet zoo is, nu het oordeel, dat we
ons over historische toestanden vormden, en de
beschouwing, die zich daaruit in ons bewustzijn
ontspan, hoe gewichtig ook op zichzelf, toch nooit
de kerk in haar voorwerpel oordeel kan deren,
nu kunnen we niet aarzelen; want in het verwer-
pen van eenzelfde kwaal en in het bedoe-
len van eenzelfde goed ligt de volkomen ge-
noegzame waarborg voor de mogelijkheid van een
gemeenschappelijke practijk."

„En ware nu de innerlijke ervaring van de ziel
niet te kiesch en te teeder van aard, om in te luide
woorden naar buiten te roepen, hoe onverholen
zouden we dan ook voor uw oor belijden willen,
met welk gevoel van zelfaanklacht en verwijt we
onzerzijds op ons verleden sinds 1816 terugzien.

Maar we beseffen het, broeders, dat het u genoeg
is te weten, hoe we deze klacht onzer ziel uit-
gieten bij Hem, bij wien ook voor deze schuld de
fontein vloeit der Barmhartigheden.

Vergunt ons daarom, tot het droeve stuk der
zonde en der schuld, die oorzaak van al dezen
jammer is, het zwijgen te doen en liever met u
onze harten op te heffen tot onzen Heere en
Koning, Jezus Christus, die in het heilgdom daar-
boven ook voor de Gereformeerde Kerken in deze
landen Zijn Priesterschap bedient en Zijn Konink-
lijke macht uitoefent; en zij het dan van Hem in
verbijzeling des harten gebeden, dat Hij allen
hooren raadslag van Satan ook in deze zaak ter-
nederwerpe, en aan het geslacht onzer kinderen,
dat na ons zal komen, den smaad en de droef-
nisse spare, om nog altoos de eenheid der kerken
te derven, alleen omdat de liefde in het hart hun-
ner vaders tekort schoot."*)

Als Dr Kuyper een jaar later, in 1889, met Dr
W. van den Bergh op de synode van de Chr. Geref.
Kerk te Kampen aanwezig is, om de zaak der ver-
eeniging te bepleiten, dan herinnert hij er aan,
„dat er reeds van den aanvang der doleantie bij
de Doleerenden bewustheid was van de verplich-
ting om de Chr. Geref. broeders te zoeken, en dit
door de uitspraak van het synodaal convent, het
schrijven aan de kerkeraaden en het besluit der
Voorloopige Synode was bevestigd." Dan erkent
hij ook volmondig, dat de Chr. Gereformeerden
door de gereformeerden in de Herv. Kerk geeste-
lijk onrecht is aangedaan. „Men brandmerkte hen
als afgescheidenen en suste alzoo het geweten".
En dan belijdt Dr Kuyper, dat hij ook zelf hieraan
heeft meegedaan.†)

En nog weer een jaar later, op de tweede voor-
loopige synode van de Nederduitsche Gereformeerde
Kerken, in 1890 te Leeuwarden gehouden, con-
cipeert Dr Kuyper weer een schrijven aan de
deputaten der Chr. Geref. Kerk, dat aldus eindigt:
„Zelfs besloot de voorloopige synode nog een stap
verder te gaan, en niet alleen dezen nieuwen grond-
slag van onderhandeling u aan te bieden, maar om
ook met de ernstige bede tot u te komen, dat
door uwe kerken toch even warm als door hare
kerken naar een spoedige hereeniging mocht
worden gestreefd.

*) Acta, art. 65.

*) Acta, art. 278.

naar voren als gestalte van absolute vrouwelijke
schoonheid, waarvoor de man zich nog op een heel
andere wijze buigt dan de vrouw.

Erotiek, zoo zegt men, was deze geestelijke
liefde. Maar dan erotiek van een eigenaardig karak-
ter, verdeelende over twee, wat met en in ééns
doorleefd moet worden. Romantiek, zoo zegt
men, dezelfde romantiek, die later in het leven
van Goethe en Wagner zulk een belangrijke
rol speelt en tot zulke grootsche werken inspi-
reerde. Maar dan romantiek, die het ware huwelijk
verwoestte en voor Gods wet geoordeeld is. Een
intieme verhouding als vriendschap is, adoratie,
zal tusschen mannen en vrouwen, vroeg of laat,
leiden tot liefdes-intimiteiten. De natuur gaat boven
de leer, Vleesch en geest!

KNOPPERS.

*) Dr M. C. v. Mourik Broekman, „Erotiek en Huwe-
lijksleven", pag. 13, Leiden 1932.*) E. Lucka, „Die drei Stufen der Erotik", pag. 43 v.v.,
pag. 108, pag. 123 v.v., Berlin 1920.

*) Idem, pag. 123.

Een bede, die ze als uw mindere in ge-
trouwheid, (spatiëring van mij, E. D. K.) u
brengen komt in den Naam onzes Heeren; want
de eere Zijns Naams is het, die hij onze gedeeld-
heid schade lijdt.

Een bede, die ze u op het hart bindt, omdat
zoowel u we als onze kerken een hooger en zegen
derven, zoolang de zonen van hetzelfde huis niet
samenwonen.

En een bede eindelijk, die ze u niet minder voor
de conscientie legt met het oog op de toekomst
van ons volk en vaderland, omdat de overtuiging
hij haar vaststaat, dat ons volk niet weer kan
opbloeien, tenzij de gereformeerde beginselen weer
veld winnen, en het veldwinnen dezer gerefor-
meerde beginselen gestuit en belet is, zoolang de
belijders van deze beginselen zelfs kerkelijk
tegenover elkander blijven staan."*)

Dit alles overziende, is het volkomen onbegrijp-
pelijk, hoe Ds Jongeleen hiervan zijn lezers on-
kundig kon laten en over Dr Kuyper oordeelen,
zooals hij deed.

Wel is waar voert hij voor zijn eerste grief één
argument bij. Op blz. 23 van zijn brochure ver-
haalt hij van Dr Kuyper dit:

"In „De Heraut" van 2 Sept. 1888 schreef hij het
volgende, dat aan duidelijkheid niets te wenschen
overlaat:

"Gesteld wij bekenden dit, n.l., dat wij de afschei-
ding van gemeld genootschap, zooals ze in 1834 plaats
had, erkennen als geschied te zijn in gehoorzaamheid
en in overeenstemming met Gods Woord, en daarmede
ook de plaatselijke gemeenten der Chr. Kerk
erkennen als wettige openbaring van het lichaam
van Christus — wat zouden wij dan betuigen?"

Op deze vraag zal Dr Kuyper nu een antwoord
geven en wij doen goed, dit antwoord nauwkeurig te
lezen en in ons op te nemen en dan is ons weer
duidelijk, dat Afscheiding en Doleantie werkelijk twee
verschillende beginselen zijn."

In diezelfde „Heraut" geeft Dr K. dit antwoord:

"Niets minder dan de meest volstrekte veroordee-
ling van heel het werk der Doleantie. Is dit toch waar,
dat de wettige openbaring van het lichaam van Chris-
tus te Leiden, te Amsterdam en elders sedert 1834
bij de Chr. Geref. was, dan volgt hieruit immers,
dat wij tegen Gods Woord gezondigd hebben, door
ons niet onvoorwaardelijk bij deze wettige openbaring
aan de sluiten."

Dit citaat schijnt Ds Jongeleen in 'tgelijk te
stellen. Maar de zaken komen anders te staan,
indien Ds Jongeleen — zooals trouwens ook be-
hoord had — ook had opgenomen wat Dr Kuyper
tot nadere verklaring van zijn bedoeling liet vol-
gen, en indien hij althans in het citaat zelf het ééne
woord, waarop hier alles aankomt, ook cursief had
laten drukken, zooals Dr Kuyper het deed. Want
in het origineel staat het lidwoord vóór „wettige
openbaring van het lichaam van Christus te Lei-
den" etc. schuin gedrukt. Dr Kuyper ontkende dus
niet, dat de Chr. Geref. Kerk „een" wettige open-
baring was. Maar hij kon niet erkennen, dat ze DE
eenige was, met uitsluiting van de kerken uit de
doleantie. Trouwens, hij zegt dat zelf ronduit:
„Had het voorstel (het gaat n.l. over de voorstellen
tot vereeniging, die op de synode der Chr. Geref.
Kerk te Assen van 1888 aan de orde waren ge-
weest) gehuld: „Te verklaren, dat zij de afschei-
ding van gemeld kerkgenootschap, gelijk die in
1834 plaats had (en zonder oordeel over wat daarna
is geschied) erkennen als geschied te zijn in ge-
hoorzaamheid aan en in overeenstemming met Gods
Woord, en daarmede ook de plaatselijke gemeenten
der Chr. Geref. Kerk als in den abnormalen toe-
stand een alleszins wettige openbaring van het
lichaam Christi vormende", geen onzer zou be-
zwaar hebben geopperd. Het uitgangspunt van 1834
wierd dan gehuldigd; over wat daar tusschen ligt,
sprak men zich niet uit; en uit het abnormale van
den toestand, verklaarde zich het abnormale ver-
schijnsel, dat twee of meerdere openbaringen van
het Lichaam Christi, beide in wettigen vorm,
zich vertoonden konden."*) Dit is dus wel gansch
andere taal dan Ds Jongeleen doorgeeft. Wij vragen
maar liever niet, hoe het beoordeeld moet worden,
dat hij wel enkele zinnen van Dr Kuyper, en dan
nog met eens met de vereischte cursivering, uit-
knijpt, doch intusschen uit hetzelfde artikel het
onmiddellijk volgende weglaat, waardoor het citaat
in een gansch ander licht komt te staan.

En hoe vurig Dr Kuyper zelfs in dat stadium,
toen in 1888 de pogingen mislukt waren, nog naar
vereeniging verlangde, blijkt uit het slot van het
zelfde artikel:

"Hiermee is, dunkt ons, voor de kerken der
doleantie de tijd van afwachten gekomen.

Een tijd, waarin zij zich te spenen hebben aan
al wat bitter en onheiligh kon zijn.

Waarom we met verdubbeling van kracht waken
mogen, dat geen onbroederlijk woord over onze
lippen kome en geen booze concurrentiezucht ons
oog verblinde.

En waarin we voorts in stede van nog langer te
Assen aan te kloppen, ons met onze smeekingen en
gebeden blijven wenden tot den Heere der heir-
scharen, wiens de macht des Geestes en de kracht
der innerlijke overreding is, om ook in het hart

onzer broederen, zelfs in dat van broeder Beuker,
broederlijker zin tegen de broederen die een ande-
ren weg bewandelen, te doen geboren worden.

Prijs geven doen we dus ons ideaal nog vol-
strekt niet.

Ons gescheiden leven is en blijft zonde voor
God; is beleediging van de liefde Christi, een
hoopen van de nagedachtenis onzer vaderen en
martelaren; een verspelen van onze nationale toe-
komst, en een bederven van den geest onzes volks.

Maar drie jaren althans hebben we stil te zitten.

Dan daagt er weer een synode van Christelijke
Gereformeerde zijde.

En we kunnen, we willen de schoone hoop nog
niet vaarwel zeggen, dat de broederen, die dan
saankomen, een ander oog op den toestand zullen
hebben, en zullen weigeren langer de verantwoor-
delijkheid te dragen vóór wat de synode van Assen
bestond."*)

Het is verdrietig om te constateeren — maar
van deze houding van Dr Kuyper tegenover de
scheiding komt bij Ds Jongeleen niets en nog eens
volstrekt niets terecht.

Over zijn beide andere grieven tegen Dr Kuyper
D.V. een volgende maal.

E. D. KRAAN.

*) Idem.

OPVOEDING EN ONDERWIS

Het Rapport inzake het Leerboek voor de Catechisatiën.

II.

Vóór wij verder gaan met de bespreking van het
eigenlijke leerboek moeten wij nog een paar op-
merkingen maken over de gronden, waarop depu-
taten het leerboek aanbevelen.

De eerste grond is die van de oriëntatie van dit
leerboek aan het „Onze Vader". Wij hopen nog
nader aan te toonen, dat deze grond o.i. niet
deugdelijk is.

De gronden 2 en 3 formuleeren deputaten als
volgt:

„2. Zij (de proeve) plaatst zich, zooals uit de
eerste vraag reeds aanstonds blijkt, geheel op den
grondslag van het verbond der genade.

3. Zij ontkomt hierdoor aan het gevaar van een
intellectualistisch betoog met een piëtistischen
inslag."

Dit lijken dus twee gronden, maar in wezen
is het er maar één, want in 2. wordt iets gecon-
stateerd, n.l. dat deze proeve zich plaatst op den
grondslag van het verbond der genade, en in 3.
wordt een te loven gevolg van dit feit beschreven.

Nu vind ik de argumentatie hier bovendien nogal
erg gemakkelijk. Als wij ons plaatsen op den grond-
slag van het verbond der genade, ontkomen wij
dan daardoor aan het gevaar van een intellec-
tualistisch betoog met piëtistischen inslag? Dat
„hierdoor" is hier m.i. misplaatst. Willen depu-
taten constateeren, dat het leerboek aan het be-
wuste gevaar ontkomt, best. Maar dat dat komt,
omdat het leerboek zich stelt op den grondslag
van het verbond der genade, kunnen deputaten
toch zelf niet meenen. Ook iemand die op den
grondslag van het verbond der genade staat, kan
immers wel degelijk een intellectualistisch betoog
houden, zelfs wel met allerlei inslagen erin.

Ook omtrent de andere gronden, door deputaten
genoemd, zou er nog wel iets te zeggen zijn. Depu-
taten meenen b.v., dat de vragen en antwoorden
uitmunten door korthed en duidelijkheid. Wan-
neer wij aannemen, dat dit leerboek voor vol-
wassenen geschreven is, is dat misschien weer
waar. Maar wanneer wij een oogenblik veronder-
stellen, dat 13- tot 14-jarigen een antwoord leeren
moeten als antwoord 50:

„Vr. Blijft God in het verbond der genade Zijn
wet toch aan Zijn kinderen stellen?

Antw. Ja, maar het volbrengen van de wet is
voor hen niet meer een voorwaarde voor het
eeuwige leven, maar een plicht der dankbare
helfde."

dan durf ik toch de stelling wel aan, dat voor
jongemensen van dien leeftijd die zin allerminst
duidelijk is, afgedacht van het feit, dat de ant-
woordtoon ook fout is.

Met deze laatste uitdrukking: „de antwoordtoon
is fout", raak ik tevens aan de methodiek van het
leerboek.

Wij als Gereformeerde menschen zeggen, het al-
tijd toe te juichen, wanneer er wetenschappelijk
werk wordt verricht en wanneer de vraagstellingen
op wetenschappelijke wijze worden aangevat.

Wanneer dan de manier, waarop zulks geschiedt
door onze menschen, wat de wetenschappelijk-
methodische zijde betreft in het kamp van de
moderne wetenschap wordt toegejuicht, dan zijn
wij verheugd en zeggen wij, blijde te zijn, een eigen
Gereformeerd wetenschappelijk leven te hebben.

Nu zijn er natuurlijk dergelijke studies voor nog
een ander doel dan om ze netjes in een kast te
zetten en er niet meer naar om te kijken.

Wanneer dat het doel zou zijn van ons werk,
dan zouden wij beter het wetenschappelijk leven
een ontijdigen dood kunnen bezorgen. Waarvoor
werken wij dan in Kampen en Amsterdam nog
aan de wetenschap?

Dit leerboek is op talloze punten een bewijs,
dat de schrijver of zich niet gestoord heeft aan
hetgeen er als resultaat van nauwkeurig en lang-
durig onderzoek door Gereformeerde en andere
orthodoxe mannen van wetenschap werd geschre-
ven, of dat hij het nooit heeft bestudeerd. Hier en
daar zijn er lichtpunten. Er zijn inderdaad antwoor-
den, die uitnemend geformuleerd zijn. Maar op
zeer vele punten is het heelemaal fout.

Veel hierover te zeggen, acht ik niet noodig.
Het is trouwens in onzen Gereformeerden kring
wel vaker de gewoonte, om bij de praktische uitvoe-
ring van allerlei plannen en bij het nemen van
allerlei besluiten rustig de menschen van de vak-
wetenschap aan den kant te zetten. Men heeft na-
tuurlijk daar wel zijn goede reden voor. Maar
wanneer nu onze Gereformeerde Kerken een leer-
boek officieel willen sanctionneeren, dan gaat
het toch niet aan, dat er in dat leerboek op zoo
grove wijze tegen de eischen van methodiek en
didactiek gezondigd wordt als in deze proeve ge-
schiedt.

Deze laatste stelling moet ik bewijzen.

Ik zal trachten dat te doen.

...

Door Dr C. Bouma in de kerkbode van Den Haag,
door Ds W. Bouwman in de kerkbode van Leiden,
en door Ds S. J. Popma in de kerkbode van
Amersfoort en ook nog wel door anderen werd er
reeds op gewezen, dat, wil men dan persé den
vraag- en antwoordvorm volhouden, dit dan moet
geschieden op een wijze, die de eenig aanvaard-
bare is.

Wat is toch het gevaar bij den vraag- en ant-
woordvorm? Dit, dat de jongemensen uitsluitend
de antwoorden leeren. En nu kan men wel zeggen:
„ge moet ook de vragen leeren", maar ongeveer
duizend jaar practijk heeft nog nooit de menschen
zoo ver gebracht, dat zij hetgeen psychologisch
onaanvechtbaar is, alleen op puur logische gron-
den toch doen.

De ervaring van predikanten als de bovenge-
noemde is dan ook, dat de jongemensen practisch
toch alleen de antwoorden leeren.

Welnu, dan is de eenig aanvaardbare methode
van vraag- en antwoordvorm deze, dat het antwoord
een oordeel uitdrukt en een volledige zin is.

En in dit ontwerp zijn bijna alle vragen en ant-
woorden zoo geformuleerd, dat het antwoord van
buiten geleerd en onthouden zonder meer eenvou-
dig een onbegrijpelijke zinnencombinatie is, die
den jongemensen momenteel niets kan zeggen,
maar ook in het latere leven niets zal zeggen.

Op uitnemende wijze is er vooral door Ds Bouw-
man menig voorbeeld hiervoor gegeven. Enkele
vragen wil ik ook zelf ten bewijze van mijn stel-
ling citeeren.

Wij noemen b.v. de vragen 14, 15, 16, 17,
19 en 20.

„14. Vr. Wat moeten de geloovigen doen, vóór-
dat zij tot het Avondmaal des Heeren gaan?

Antw. Zij moeten zich tevoren recht beproeven.

15. Vr. Wat zegt de Heilige Schrift van hen,
die onwaardiglijk des Heeren Avondmaal ge-
bruiken?

Antw. Die eten en drinken zichzelf een oordeel.
(1 Cor. 11:27—30).

16. Vr. Wat is de Naam van God?

Antw. De openbaring van Zijn Wezen.

17. Vr. Hoe geeft God u Zijn Naam te kennen?

Antw. Niet alleen in Zijn Woord, maar ook in
de werken Zijner handen, zooals in de schepping
en de onderhouding der wereld, in de leiding van
ons leven, en in het geweten.

19. Vr. Waarom is de algemeene openbaring
niet voldoende?

Antw. Omdat in haar de weg der verlossing
niet wordt geopenbaard, dien wij alleen uit de
bijzondere openbaring kennen.

20. Vr. Waarom spreekt gij van een bijzondere
openbaring?

Antw. Omdat God Zich door bijzondere middelen
aan Zijn volk openbaarde."

In deze reeks sloegen wij vraag en antwoord 18
over, want daar is het goed. Deze vraag luidt:

Vr. Aan wie openbaart God Zich?

Antw. In de natuur, de geschiedenis en het ge-
weten openbaart God Zich aan alle menschen;

daarom noemen wij deze openbaring de algemeene.

Dit antwoord is een oordeel, een sententie, een
complete formulering. Aan zulk een antwoord
hebben de jongemensen wat.

Het is duidelijk, dat op dezelfde wijze vraag 14
beantwoord had moeten worden met den zin:

„De geloovigen moeten zich, voordat zij tot het
Avondmaal des Heeren gaan, recht beproeven."

Antwoord 15 had moeten luiden:

„De Heilige Schrift zegt van hen, die onwaar-
diglijk des Heeren Avondmaal gebruiken, dat zij
zichzelf een oordeel eten en drinken." Enz.

feder I
wij afdr
Al wa
dit leerb
oordelei
onjuiste
voldoend
dit leerb
Het G
vorm d
is eenvo
als man
mensche
Het is
stand va

Ds De
In het J
Ds Berkh
dat aldus
Na he
leedigen
lijke ell
„Geref.
Redacte
d edig
krenker
deze kv
Dan...
Als n
op Zael
grami
tisch
gebrach
gezette
Heilige
Zoolu
zegge

Ds Berh
artikel. I
gevraagd
vriendelij
Ds B. te
te spreke
De dier
Foel, wat
Schilder
Zijn lijd
assistent
verwijt, d
priester
meer in
in houd
gaat spre
Het gau
voegt dan
(kakoos)
dien wel,
land om
ben geko
voor dege
len zijn, i
Ik bedo
den vrijw
lijken. He
hoff heeft
keerd, on
tegen de
ik openlij
Ik heb ze
een eerlijk
die het
houden. I
punten al
veroor
niet aan
kweste k
Dat het
te wijten
over ding
Dat Pre
verdedige
voor mij
teur, Pro
zwaar. D
bezwaar l
Toch is
zeggen, d
vooral on
komen.
Ik zou
Dat raa
Daarove
Ds B. s
is de no
10:21 Da
wijziging
alleen m
is, dan is
tot zulk
Liegen
lijke „chr
neggende
maar een
er wel w
Wie d

*) Acta, art. 40 en 55.

*) In „De Heraut" van 2 September 1888.